

Simon Róbert:

Vallás, vallástudomány, vallástudósok

BUDAPEST: CORVINA, 2020

A Corvina Kiadó *Keleti források* című sorozata valójában minden gazdagságát abból a lehetőségből nyeri, hogy szerkesztői (Pesthy Monika és Simon Róbert) folyamatos „négykezes” játszanak, korok és hitek, teóriák és források, közlések és újraértelmezések, ideák és eszmények olyan köreit megidézve, melyek (mint a Simonné Pesthy Monika *Vértanúk*-kötete is)¹ aligha hagynak kétséget afelől, hogy a messzi ókortól napjainkig is konstans módon jelen van a vallás tudományos – olykor pragmatikus, máskor mesterkélt ideologikus, de minduntalan – okszerű társadalmi jelenségek együttesében lehetséges feltárása.

Ha a mártírumok előzményei maguk is mítoszok, toposzok, forráshivatkozások, tiszteletadó és respektust követelő törekvések, majd ezek retorikai megjelenítésének tükrői, akkor még izgalmasabb a kérdésfeltevés úgy, ahogyan azt Simon Róbert fogalmazta meg igen átfogó szemlélettel és hiánypótló invenciózussággal *Vallás, vallástudomány, vallástudósok* című monumentális áttekintésében, ép-penséggel a felvilágosodást követő filozófiai teóriák hiányérzeteként: „a vallásnak nincs sem logikai, sem etikai alapja, csupán antropológiai oka” – nyilatkoztatta ki Ernst Cassirer,² akit a legkevésbé sem lehet vádolni azzal, hogy valláskritikai alapállásként ne ismerte volna David Hume munkásságát, Edward Burnett Tylor, Max Weber, William Robertson Smith, Marcel Mauss, Eliade, Rudolf Otto, Freud elméleteit, ne látta volna át a vallás igényének ösztönös, velünk született, avagy *a priori* igazságok tárházaként, esetleg kozmoszként vagy káoszoként megmutatkozó jellegét, remény és félelem társadalomformáló erőit.

Simon vallástudósokról szóló kötete mintegy huszonnegy teljes életút- és életmű-összefoglalót tartalmaz, de a vallásokról (és itt keleti, antik, reformált, modern, helyenként sámánisztikus vagy ezoterikus hitek köreiről is szó esvén) és kutatóikról

¹ Simonné Pesthy Monika: *Vértanúk és keresztény identitás a 4. századi görög enklómionokban*. Fontes Orientales – Keleti Források. Budapest: Corvina, 2021. A jelen írás szerzőjének recenzióját a kötettről lásd *Vallástudományi Szemle*, 2022/2, 214–219.

² Cassirer, Ernst: *A felvilágosodás filozófiája*. Ford. Scheer K. Budapest: Atlantisz, 2007. Simon hivatkozza a 22. oldalon.

érzékenyen mutatja be, hogy kik miben hittek és miért, mit vallottak és miért, miről vitatkoztak és kikkel, miképpen állították föl rendszereiket és vitatták másokét.

A mítosz és a vallás eredetére vonatkozó – máig ható – nagy elméletek a 19. században jöttek létre a vallástudomány megszületésekor, amikor a vallástörténészek, pszichológusok, etnológusok, szociológusok és antropológusok, a maguk területének nézőpontjait érvényesítve, megpróbálták elméleteiket megfogalmazni [...] (23.)

Ugyanakkor Simon meglátása szerint megnevezhető egy olyan vallástudományi terület, melyet ugyan „egzakt módon nem lehet vizsgálni (az egyes régiók kölcsönös és sokoldalú érintkezését nem tudjuk bizonyítani)...” (24.), mégis „az egyik, ha nem a legrejtélyesebb és legfontosabb fejezete a vallástörténetnek és a világtörténelem mély rétegeinek (nem a politikának és a gazdaságnak, hanem leginkább a kultúra szimbolikus formáinak)” (uo.).

Ez pedig az axiális kor és szerepe a világtörténelem további alakulásában, melyről a történészek (néhány kivétellel) nem vettek tudomást, „a vallástörténeten belül pedig továbbra is *terra incognitának* számít” (uo.). Ez az „áttörés”, „összeomlás”, „másodlagos teoretikus gondolkodás” az V-VI. századra és Kínára, Indiára, Mediterráneumra jellemző megújulási és kritikai felülvizsgálat lett (Jaspers erről szóló mélyebb elemzése szerint is) olyan új tudati határok megnevezésére, melyek az embernek önnön határoltságát definiáló megalkuvás-kényszerére serkentette a kor gondolkodóit, mivel a civilizációk, a központi kormányzás, az írástudás, új technológiák ismertté válása és új közlekedési utak kialakítása hozzájárult egy elkülönült (kritikai) értelmiség, a társadalmi mélyrétegek és magasan pozícionáltak közötti szakadék, szellemi káosz kialakulásához, ezáltal új alapkategóriák, az eredetiséghez való „visszatérés” igénye, továbbá az új világvallások megteremtésének lehetősége lett felismerések tárgya. Max Weber, aki *Vallásszociológia* című munkáját negyed évszázaddal korábban írta Jaspersénél, már:

[...] a zsidó valláson belül a próféták tevékenységének jellemzésekor az axiális kor több jelenségét pontosan jellemezte: a kritikai attitűd a néppel és az uralkodóval szemben bűnös életmódjuk miatt; 'vallási etika' és a lelkiismeret kialakulása; a megváltás gondolatának jelentkezése; a 'bűn' egyéni és közösségi megfogalmazása; az előbbieket szolgáló új típusú 'életvitel' szükségessége [...] (24. és köv. oldalak).

E folyamatban, ahol a hinduizmustól a sumérekén, Egyiptomon, zsidóságon, görögökön át az európai kereszténység gyökereihez vezetett az út, ezáltal a föllelhető legkülönfélébb értelmezések tengerét találjuk itt, sőt a Csendes- és az Atlanti-óceán közötti térségben az újraértelmezett világfelfogások további számos sereglét is (20–29.). A mindezekkel együtt járó kanonizációs folyamatban nemcsak civilizá-

ciók pusztulása kapott nevet és nimbuszt, hanem „az ember szellemi minőségét és értékrendjét tételező kultúra” ugyancsak teret nyert, „kumulatív”, az emberek zöme számára más és más fontossággal bíró, de a szabadság szimbolikus birodalmaként megmaradó mivolta pedig a tanítások, az ortodoxia, az egyházak, szekták számára nyitott új teret. Ebben már a kanonikus összegzésre, szövegszerű ismeretrögzítésre, a regulák gyülekezeti gyakorlattá tételére vonatkozó konzervatív törekvések úgy nyertek utat, hogy „a körülhatárolt és szervesen összefüggő egységes dogmarendszer” a laikus hívók számára is áttekinthető legyen, „és kizárja a hitbeli eltévelyedést” (40.).

E kiemelt részlet is tükrözi, hogy Simon Róbertet erőteljesen foglalkoztatja a kultúrák, civilizációk, nagy világvallások „földrészközi” interregionális üzeneteinek felfejtése. A Jaspers nyomán megidézett („A történelem eredetéről és céljáról”) háború utáni *Achsenzeit*-felfogás, vagyis a „tengelykorról” értekezés áttekinthető szándéka „magában foglalta Kínát Konfuciussszal és Lao-cével, Indiát Buddhával, Iránt Zarathustrával, Palesztinát a prófétákkal, s a filozófusok, tragédiaírók és történészek Görögországát”, eközben „véget ér a mitikus kor, és megtörténik a mítosz lassú átmenete a logoszba (a közemberek szintjén természetesen tovább él a mítosz a maga rítusaival), s a vallás etikai vonásokat ölt. Megjelennek a filozófusok, remeték, aszkéták, vándorló gondolkodók, s főképpen a próféták, majd a reflektív gondolkodás nyomán az emberi lét „szellemivé válásának” (*Vergeistigung*) folyamata kezdődik. Ez természetesen a kevesek lehetősége, a tömegre nem érvényes: „Amit az egyes ember elér, semmiképpen nem terjed ki az összes emberre. A távolság az egyes ember lehetőségének a csúcsai és a tömeg között ebben az időben válik rendkívül nagygyá.” (26.) E hallatlan szellemi megújulás történelmi hátterét a birodalmak (a felbomló Csou-kori Kína, az indiai *dzsanapádanák*, az egymással és a perzsa birodalommal szemben álló görög poliszok, az újasszír és újbabilóniai birodalmak fenyegetettségében élő Izrael és Júda) perifériáján élő kis államok és városok felpezsdülő élete adta. E Jaspersre utaló jelzések szinte kritikai felülvizsgálatként hatnak, hiszen Simon jelzi is, hogy:

[...] a történelem ismétlődő és látszólag paradox jelenségeként megfigyelhető, hogy jelentős, korfordulós jelenségek nem a korabeli centrumban, hanem a fél-periférián, sőt néha a periférián következnek be. Itt az adott területek 'értelmisége' egyrészt jobban érzékeli a kor kihívásait, másrészt éppenséggel nem az a feladatuk, hogy az elért előnyöket konzervatív szellemiséggel védjék. A nagy horderejű vallási jelenségek között ilyennek tekinthető a judaizmus, a kereszténység és az iszlám kialakulása (Palesztinában és az Arab-félszigeten), ám még a 19–20. században is jelentős szellemi áramlatok a centrumtól távol alakultak ki [...] (26.)

Mármost e kiemelések kiemelése is azért tetszik jogosnak az ismertető részeként, mert Simon Róbert, aki nemcsak orientalista, nyelvész, kultúratörténész, vallástudós, Korán-fordító (és sorolhatnám még), de egyike azoknak a tudósoknak, akiknek művét épp annyi idő áttanulmányozni, mint neki megírni. Simon csak az elmúlt néhány évben is olyan opuszokkal örvendeztette meg a hazai keletkutatókat, melyeket bizton lehet éveken át is részlegesen elemezni, egészükben meg szinte reménytelenül. A vallási jelenségek és értelmezési tereik sokfélesége szinte nem is a fenti kiemelt gondolatmenetben, hanem történetileg és filológiaiilag „bevetnek” tekinthető változatban jelenik meg Simon Róbert *Buddha vagy Jézus* kötetében (alcímében a pontosítás: *Barlaam és Jozsaphát a vallások keresztútján*),³ ahol a kulcshelyzet a meglepő arculatváltás izgalmas talánya arról, „hogyan lett Buddha keresztény szent? A vallások érintkezése”.⁴

Az érintett vallások és tudásterületek felől tekintve (kereszténység, buddhizmus, bizantinológia, manicheizmus, mazdaizmus, iszlamisztika, pogányságkutatás, klasszika-filológia, mongolisztika, filozófiai hermeneutika stb.) az ezekben kimutatott verziók olyan tömege és annyi paradigmaticus kérdésfelvetés és még annyibb érzékeny filológiai pontosítás van, amelyek közé nemcsak történetileg, de az elemző érdeklődés teljes létjogával kerül be a történeti és értelmezési paradigmák egészen új rendszereinek kidolgozott változata – ha lehet nem is egy, hanem több. Már a *Fontes Orientales Történetírás az iszlámban* (2019, 556 oldal) Simon-kötete az iszlám történetiszemléletet jellemzi akként, ahogyan a muszlimok önmagukat látták és másokat szemlélték – márpedig ezekben a perspektívákban ott rejlik az összehasonlító anyag történetírásának megannyi csapdája, más tudati eszközökkel összefonódottsága, a szinte teljes ókori keleti (iszlám, egyiptomi, izraeli és indiai) történetírás szemléletmódja, a Próféta küldetésének korszakokra tagolt időszaka, amikor a világtörténelem folyása számára követendő tanulsággá lesz a Korán és a prófétai hagyomány szerepe (al-Yacqúbí, ad-Dínawarí és al-Maszczúdí munkái), a világi kultúra, az adab hatása, a XI. század után kialakuló világi hatalom újdonságereje, Ibn Khaldún műve, az eurázsiai steppeövezetben patrimoniális birodalmiságok törvényszerűségei, a mongol kori történetírás egyedülálló műve: Ibn at-Tiqtaqá al-Fakhrí című anekdotázóan személyes históriaformáló kalifátus-története is – egyszerűen „az iszlám történetét mintegy a »hátsó lépcső« felől” bemutatható pompázatosága.

Ennek mintegy életmű-előzménye a *Politika az iszlámban* (2016, 584 oldal), melyben a muszlim társadalom „anatómiájával” körbevéve, az ókori kelet birodal-

³ Simon Róbert: *Buddha vagy Jézus? Barlaam és Jozsaphát a vallások keresztútján*. *Fontes Orientales – Keleti Források*. Budapest: Corvina, 2017. A jelen írás szerzőjének recenzióját a kötetről lásd *Vallástudományi Szemle*, 2022/2, 220–222.

⁴ Simon: *Uo.*, 5–124.

maitól a poliszokon át a nemzetállamokig minduntalan érvényesülő uralomformák és ezekben jelen lévő legitimitás-kérdések résztemái kapnak hangot a Korán és a prófétai hagyomány meg nem változtatható szabályozási aspektusából szemlélve (mintegy ezernégyszáz évnyi politikai szervezet szoros összefonódottsága a társadalom modernizációs reformkísérleteivel). E forráselemző műben a Korán és a Szunna mint a társadalom genezisést, valóságos vagy lehetséges megszervezését előíró források a politikai iszlám kulcsfogalmainak hermeneutikájaként mutatkoznak meg – mégpedig súlyos kiegészítő kommentárokkal (a XVIII. századból Ibn al-Muqaffa egyedülálló politikai memoranduma a felülről felépített és irányított power-state államvezetéssel, a XI. századi szaldzsúq Nizám al-Mulk *A kormányzás könyve* a patrimonialis birodalom államvezetési kézikönyveként, majd Alí Abd ar-Ráziq XX. századi *Az iszlám és a hatalom forrásai* politikai vallás-szekularizációt képviselő kormányzás-elméleti műve). Mindezek szinte csak „ráadások” a korábbi, *Az iszlám fundamentalizmus* kötet (2014, 448 oldal) néhány lapjára bázisozva, s még ezt is lehetne folytatni...!

Az utóbb említett Simon-kötetek a Fontes Orientales sorozatában láttak „keleti napvilágot” az összehasonlító valláskutatás megannyi térségét bemutatva, a *Vallástudósok*-kötet pedig négy nagyobb fejezetben vázolja föl vallás és történelem viszonyát (*Vallás a történelemben, A valláskritikától a vallástudományig, Az összehasonlító vallástudomány kezdetei, és A vallástudomány szabadságharca Európában* alcímekkel), hogy a könyv ezután következő kétharmadát vallástudósok alapos portréival hitelesítse. A lenyűgöző filológiai pontossággal és nyelvi gazdagsággal megismertetett szerzők körét Simon az angol és francia polgári forradalom utáni időszakban kialakult ipari forradalom és utóbb a modernizáció koraként fogja át, amiben a természet- és társadalomtudományokban egyaránt párhuzamos megújulást jelképező nagy szellemi áramlatok körvonalait adja. Ebben a piacok megújulása és kiterjesztése mellett az individualizálódás összefüggéseit látatja a civilizációk, kultúrák, egyéni szabadságjogok, hitek és kommunikációk közötti szimbolikus formák révén. A kötet meghatározó vezérfonala az eredetek, a vallás és történelem, szent tudás és kanonizáció, a kritikai gondolkodás, az Ábrahám-vallásoktól a görög, arab, iráni, zsidó és keresztény gyökerekig tekint vissza, nemegyszer tipológiák tipológiáját is megalkotva egy-egy fejezeten belül, hogy a valláskritikától a vallástudományig az összehasonlító aspektusnak adjon vezérhangot. A vallástörténet és vallásszociológia eredettana így lesz apoteózisok, magyarázatok, szimbolizációs eljárások és allegóriák, mintázatok és modellek problematikáinak áttekintő elemzésévé. Alaphangsúlyt a tipológiák és rendszertanok mellett a kölcsönhatások, találkozások, kereszteződések és diszharmoniók adnak, melyek a vallási jelenség „lezárhatatlan változatosságában” érzékelhető mivoltát nem kevéssé „a világ varázstalanítását” előidéző történeti folyamatban megmutatkozó változatokkal kínálják. Talán ezért sem mellékes Simon itt bemutatott kötetébe még belelapoznunk – jóllehet a legcse-

kélyebb esély sincs rá, hogy a vallástudomány egészéhez képesti részkérdést a maga relatív teljességében fölidézzük. De ha a vallási jelenség maga is emberi jelenség, s emellett belső igénye is megvan a „honnan jöttünk” kérdés mellett még a „hová tartunk” válaszra, ezek találkozásánál talán számos meglepetést kínál egészében és spirituális fölfedezésében.

A. Gergely András